

Հետապնդելով Դանիէլեան Նշանագրերը...

ՆԵՐԱԾՈՒԹԻՒՆ

Հայ թէ օտար աղբիւրներ վկայած են, որ Հայաստանի հողին վրայ, իրերայաջորդ տիրապետութիւններու շրջանին ե՛ւ Հայ Արքունիքի ե՛ւ մեհենական կեդրոններուն մէջ, զանազան տեսակի նշանագրերը եղած են մեհենական, ուրարտական, արամէական, ասորական, պարսկական, յունական, լատինական եւ այլ գիրեր, ըստ դարերու հոլովոյթին:

Բայց Դ. դարուն վերջերը անակնկալ մը կը պատահի. հայ հողին վրայ իր դարաւոր լուսութեան մէջէն յանկարծ կը յայտնուի անծանօթ գիր մը, *Դանիէլեան նշանագրեր* անունին տակ: Կարծէ՛ք ո՛չ ոք նախապէս լսած է անոնց մասին: Եւ սակայն այդ նշանագրերը, հրապարակ գալու օրն իսկ, կը քանչցուին որպէս *Հայոց նշանագրեր*: Մեր առաջին ծանօթացումը անոնց հետ, Պատմութեան բեմին վրայ, այս տիտղոսին տակ տեղի կ'ունենայ:

Դանիէլեան նշանագրեր = Հայ նշանագրեր:

Ապա նոյն նշանագրերը զանազան փուլերէ պիտի անցնին. պիտի բերուին Հայաստան, պիտի յանձնուին Մեսրոպի, ժամանակաւորապէս պիտի գործածուին հայ դպրոցներու մէջ, հուսկ պիտի ձախողին, բայց պիտի չլքուին:

Այս էջերը նպատակ ունին հետապնդելու Դանիէլեան նշանագրերուն անցեալը եւ վերջնական քակատագիրը: Անոնք յայտնուեցան Դ.րդ դարուն: Այժմ ո՞ւր են...:

Այս հետազոտութեան ձեռնարկելով, գիտակցաբար մտանք փապուղիէ մը ներս առանց նախօրօք ստոյգ իմանալու, թէ ո՞ր պիտի հասցնէր մեզ այդ փապուղին, բանասիրական եզրակացութիւններու ո՞ր մէկ խումբին մէջ պիտի վերջանայինք:

Որովհետեւ պրպտումներու փապուղիէն ներս մտնելով, որոշեցինք ժամանակաւորապէս անտեսել այս հարցին շուրջ մեր գիտցածն եւ ուսումնասիրածը: Փապուղիի մթութեան մէջ՝ որպէս միակ ջահ ընտրեցինք հայ պատմագիրներէն երեք անուն. Կորիւն, Ղազար Փարպեցի եւ Մովսէս Խորենացի, ո՛չ միայն որովհետեւ այս երեքն են սկզբնաղբիրները հետագայ բոլոր բանատրւներու պրպտումին՝ այս հարցին շուրջ, այլ նաեւ որովհետեւ դէպքերը մեզ ստիպեցին անոնցմով գոհանալու:

Արդարեւ, այս էջերը գրուեցան այնպիսի օրերու մէջ, երբ լիբանանեան պատերազմն ու ոմբակոծումները մեզ բանտարկեցին խցիկի մը մէջ, ուր ոչ մէկ շփում ունէինք այս նիւթին շուրջ աղբիւրային տուեալներու կամ հրատարակութիւններու հետ: Ակամայ բանտարկութեան մեր այդ օրերուն, քախտաւոր դիպուածով մը մեզի հետ բանտակից ունեցանք Կորիւնը, Ղ. Փարպեցին, Քերթողահայրը, նաեւ անձնական որոշ մտապաշար մը:

Հետեւաբար, այս հրատարակուող էջերը ծնունդ առած են երեք Պատմագիրներուն բնագիրներու ուսումնասիրութենէն, բնագրային պեղումներէն եւ տրամաբանութեան թելադրած եզրակացութիւններէն: Այս էջերուն մէջ կրնաք հանդիպիլ ուրիշներու կողմէ աւելի ամբողջական ձեւով արտայայտուած միտքերու, նաեւ ուրիշներու կողմէ մերժուած եզրակացութիւններու:

Կրնաք յանկարծ հանդիպիլ նաեւ ո՛չ ոքի կողմէ ըսւած բաներու, նորութիւններու՝ գէթ գանձնք փաստելու ձեւին մէջ:

• Յայտնելէ ետք աշխատանքին պայմանները, այժմ տանք նաեւ անոր սահմանները:

Յոյց տալէ ետք, թէ 'Իանիւիեան նշանագրերը սկիզբէն որպէս հայկական նանչցուած են, պիտի բացատրենք թէ ի՞նչ իմաստով հայկական էին անոնք: Աւելի խորանալով, պիտի որոնենք անոնց վաղնջական ծագումը, գայն նոյնացնելով մեր մեհենական գիրերուն հետ:

ԴԱՆԻԷԼԵԱՆ ՆՇԱՆԱԳՐԵՐԸ

ՃԱՆՉՑՈՒԵՑԱՆ

ՀԱՅԿԱԿԱՆ ՆՇԱՆԱԳՐԵՐ

ԱՆՈՒԱՆ ՏԱԿ

Դ. դարուն, Հայ Արքունիքն ու Հայ Եկեղեցին տագնապեցնող բազմաթիւ հարցեր գոյութիւն ունէին, որպէս հետեւանք Հայաստանի քաղաքական ու աշխարհագրական բաժանումին (337), Հռոմի եւ Տիգրանի միջեւ:

Այդ տագնապներէն մէկը, գերազանցելով քաղաքական եւ այլ տագնապները, եկաւ գրաւեց մեր ազգային մտահոգութիւններուն առաջաբեմը: Յունահայաստան եւ Պարսկահայաստան մակդիրի տակ Հայաստանի բաժանումը, քաղաքական ու աշխարհագրական աղէտ մը ըլլալէ բացի, նաեւ մտաւոր ապագային կը սպառնար Հայ Եկեղեցական եւ Լեզուական միասնականութեան, ինչ որ կը մղէր երկրին պատասխանատուները մտածելու լուծումի մը, որ առաջին անգամ վերջնական փլուզումին ու իրարու միացած պահէր բաժանումի աջ ու ձախ ակերտներուն վրայ գտնուող հայութիւնը:

Այս կամուրջը՝ Հայ Լեզուն պիտի ըլլար:

Լեզու մը սակայն, որ դարերէ ի վեր խօսուելով հանդերձ, չէր գրուէր: Ազգային լեզու ունէինք, ազգային գիր չունէինք: Հայ Արքունիքը, Եկեղեցին ու ժողովուրդը, միևնչեւ այդ թուականները, օտար նշանագրեր կը գործածէին: Այդ նշանագրերը, օտար ըլլալէն բացի, նաեւ անբարար էին հայկական լեզուին հնչիւնները անթերի արտայայտելու, անոնցմէ ո՛չ մէկը ունենալով համապատասխան նշանագրեր:

Այս անբարարութիւնը ա՛յլ աւելի շեշտուեցաւ երբ Քրիստոնէութիւնը մուտք գործեց Հայաստան. դաւանարա-

նական սխալ արտայայտութիւններու վտանգը սաստկացաւ պատմաշրջանի մը մէջ, ուր արդէն Տիեզերական երեւ ժողովներ գումարուած էին (Նիկիա 325, Պոլիս 381, Եփեսոս 431), չորրորդ մըն ալ, 451ին, հորիզոնի վրայ կ'ուրուագծուէր: Այդ անբաւարար նշանագրերուն պատճառով, կըրնայիք ակամայ արիոսական կամ նեստորական յայտարարիլ ու ախորոիլ: Բառի մը սխալ տառադարձութիւնը կըրնար շփոթել *թիւրը՝ դիւրին* հետ, ինչպէս ներկայ Հայաստանի մէջ՝ *յաջողը հաջողին* հետ:

Այս եւ այլ պատճառներու համար, Արքունիքէն աւելի՝ Եկեղեցի'ն կը տագնապէր Հայ Գիրքերու չգոյութենէն. Արքունիքէն աւելի Եկեղեցին մօտ ըլլալով հասարակ ժողովուրդի աօրեային, աւելի անմիջականօրէն կարիքը կը զգար հայ նշանագրերու: Արքունիքը իր դիւանային գործառնութիւններուն համար արդէն դարերէ ի վեր օտար գիր ու լեզու կը գործածէր: Եկեղեցին, որովհետեւ հոգեւոր առաքելութիւն կը հետապնդէր, չհամակերպուեցաւ Արքունիքի օրինակին, այլ ուզեց հայկական ուրոյն նշանագրեր ունենալ:

Եկեղեցին յաջողեցաւ իր տագնապով վարակել նաեւ Արքունիքը, գործակցաբար որոնելու շտապ լուծում մը, որուն արդիւնքը թէ՛ քաղաքական եւ թէ՛ հոգեւոր պիտի ըլլար: Նախաձեռնութիւնը եթէ Եկեղեցիէն եկաւ, անոր գործադրութիւնը սակայն Արքունիքի հուժկու մղումին կը կարօտէր, կրօնապէս ու քաղաքականապէս պառակտուած այդ օրերու Հայաստանին մէջ: Խորհրդակցութիւնները շարունակուեցան երկուստեք: Արքունիք ու Եկեղեցի այս տագնապալից հարցադրումներուն մէջ էին, երբ յանկարծ Դանիէլ ասորի եպիսկոպոսի մը անունը եւ անոր մօտ գտնուող «հայ նշանագրեր»ու շուրջ տարածուեցաւ:

Հոս արդէն, պէտք է խօսքը փոխանցենք մեր երեւ պատմագիրներուն:

ԿՈՐԻԻՆ

«Բազում հարցափորձի եւ քննութեան զանձինս պարապեցուցեալ եւ բազում աշխատութեանց համբերեալ, (Սահակ եւ Մեսրոպ) ազդ առնէին ապա եւ զկանխագոյն խնդրելին իւրեանց թագաւորին Հա-

յոց, որոյ անուն կոչէր Վոամշապուհ:
«Յայնժամ պատմէր նոցա արքայն վասն առն ուրու-
մբն ասորւոյ եպիսկոպոսի ազնուականի (կամ
Արզնականի) Դանիէլ անուն կոչեցելոյ, որոյ յան-
կարծ (գտեալ) *Նշանագիրս աղփարեսաց ՀԱՅԵՐԷՆ
Լեզուի:*

«Եւ իբրեւ պատմեցաւ նոցա յարքայէն վասն գրե-
լոյն(*) ի Դանիէլէ, յօժարեցին զարքայ փոյթ առ-
նել վասն պիտոյիցն այնոցիկ: Եւ նա առաքէր զմն
Վահրիին անուն հրովատակօ՛ք առ այր մի երէց, ո-
րոյ անուն Հաբէլ կոչէին, որ էր մերձաւոր Դանիէ-
լի ասորւոյ եպիսկոպոսի:

«Իսկ Հաբէլին գայն լուեալ, փութ-անակի հասանէր
առ Դանիէլն, եւ նախ ինքն տեղեկանայր ի Դանիէ-
լէ նշանագրացն եւ ապա առեալ ի նմանէ, առաքէր
առ արքայն յերկիրն Հայոց: Իսկ արքային, հան-
դերձ միաբան սրբովն Սահակաւ եւ Մաշթոցիւ,
ընկալեալ զնշանագիրս ի Հաբէլէ, ուրախ լինէին:
(.....)

«Իսկ իբրեւ ի վերայ հասեալ, թէ չեն բաւական նշա-
նագիրքն ողջ ածել զսիրոյրայս զկապս հայերէն
լեզույն, մանաւանդ զի եւ նշանագիրքն իսկ յայլոց
դպրութեանց թաղեալք եւ յարուցեալք դիպեցան,
յետ այնորիկ դարձեալ կրկին անգամ ի նոյն հոգս
դառնային» (Վարդ Մաշթոցի, Զ., էջ 42-46, Գա-
հիրէ 1954, հրատ. Մ. Արեղեանի):

Զանց ընելով Կորիւնի այս էջերուն բնագրային նըշ-
դումները, թէ արդեօ՞ք Դանիէլ «ազնուական» եպիսկոպոս
էր թէ Արզական (Հայոց Արզն գաւառէն). անկախաբար նա-
եւ թէ Դանիէլ իր հայկական նշանագրերը գտա՞ծ էր թէ գրած,
(բնագիրը բայ չունի), Դանիէլ ասորիի մասին Վոամշապու-
հին հասած լուրը բացէ ի բաց կը խօսէր «հայերէն լեզուի աղ-

(*) Մ. Արեղեան փոխած է «գտելոյն» բայով:

փարետ»ի մը մասին: Այս նշանագրերը հրապարակ կ'իջնէին որպէս *Հայերէն լեզուի* նշանագրեր: Որքան անակնկալը մեծ էր, նոյնքան ալ բմբռնելի՝ Հայոց *ուրախ լինելը*, եւ արժու- նիքի միջոցաւ մինչեւ Միջագետք պատգամաւոր ուղարկելն ու Հաբէլ Երէցի ձեռնով այդ նշանագրերը վայրկեան մ'առաջ Հայաստան բերելը:

ՓԱՐՊԵՑԻ

«Ձայս ի բազում ժամանակս զմտաւ ածեալ երանե- լի առն Մաշտոցի եւ փղձկացեալ յանձն իւր, մանա- ւանդ թէ գոն *Նշանագիրք ՀԱՅԵՐԷՆ ԼԵԳՈՒՅԱ*, ո- րով հնար էր ինքեան ձայնիւ, եւ ո՛չ մուրացածոյ բարբառով, շահել զոգիս արանց եւ կանանց առ հա- սարակ յամենայն եկեղեցիս բազմութեան:

«Զօրացեալ ի սուրբ Հոգւոյն յորդորմամբ, եւ եկ- եալ առ սուրբ կաթողիկոսն Հայոց Սահակ, գեկու- ցանէր նմա զիրոյ բազմաժամանակեայ մտածու- թեամբ զխնդիրն, եւ ընկալեալ ի նմանէ քաջալե- րութեան աւետիս թէ. «Զօրացեալ պիտի կաց (...)
Քան զաւուրս ինչ յառաջ ոչ բազումս, առեալ բանք յեկեղեցւոջ յաղագս կարօտութեան այդպիսի պի- տոյից, ասացեալ է ուրումն ցարբայ, թէ տեսի *Նշա- նագիրս ՀԱՅԵՐԷՆ* առ ումեմն եպիսկոպոսի ի գէտոյ միում: Եւ թագաւորն յիշէր գասացեալս, քանզի եւ ինձ նա պատմեաց»:

«Եւ մտեալ սրբոյ կաթողիկոսին Հայոց Սահակ հան- դերձ երանելեան Մաշտոցիւ առ թագաւորն Վռամ- շապուհ, եւ իմացուցեալ նմա զպէտս իրացն, յիշ- եաց եւ ինքն թագաւորն զխօսեցեալսն վանականին վասն նորին իրացն ընդ նմա, զոր եւ նորա պատ- մեալ ուրախացոյց:

(.....)

«Վաղվաղակի ստիպով առաքեալ դեսպան գՎախրին ոմն անուն կոչեցեալ ի ծնողաց իւրոց, հանդերձ հրովարտակաւ առ այր մի երէց՝ Հաբէլ անուն, ո- րոյ ասացեալ էր յառաջագոյն ցարբայ, որ եւ մեր- ձաւոր էր առն բարեպաշտի Դանիէլի եպիսկոպոսի,

առ որում *նշանագիրք ՀԱՅԵՐԷՆ* կային: Եւ երանելոյն Հաբէլի ընկալեալ գիրովարտակն ի Վահրինէ եւ լուեալ գիրսն, փութանակի հասանէր առ ըստ քանչեւի եպիսկոպոսն Դանիէլ:

«Եւ նախ անդէն ի նմին Դանիէլէ ինքն տեղեկանայր զկարգ նշանագրացն եւ առեալ ի նմանէ՝ առ թագաւորն եւ առ սուրբ հայրապետն Սահակ եւ առ երանելին Մաշտոց հասուցանէր: Իսկ արքային Հայոց, սուրբ կաթողիկոսան Սահակաւ եւ երանելեան Մաշտոցիւ, ընկալեալ շնշանգիրսն ի Հաբէլէ, որախ լինէին»: (Պատմութիւն Հայոց, Ա., Գլ. Ժ., էջ 29-31, Թիֆլիս, 1907):

Երբ Մեսրոպ սուրբ Սահակի մօտ կու գայ զեկուցանելու «գիրոյ բազմաժամանակեայ մտածութեան զխնդիրն», կաթողիկոսը արդէն տեղեակ է հայ նշանագրերուն մասին, Վոամշապուհին միջոցով: Ուստի Սահակ կ'ընդմիջէ Մեսրոպին զրոյցը, գոչելով. «Մանաւանդ զի գոն նշանագիրք հայերէն լեզուի»: Անձ մը պատմած էր ասիկա: Այս անձը մոռցած էր գիւղին ու եպիսկոպոսին անունը ու միակ բանը որ կը յիշէր, այն էր թէ սոյն նշանագրերը *հայերէն էին*: Ուստի Վոամշապուհ Դանիէլի մօտ պատգամաւոր կը դրկէ, որովհետեւ Դանիէլի ունեցած նշանագրերը *հայերէն* էին:

Փարպեցիի կողմէ երիցս կրկնուած *նշանագիրք հայերէն* բացատրութիւնը բաւ է փաստելու, թէ Դանիէլեան նշանագրերը որպէս հայկական նանչցուած էին:

Մ. ԽՈՐԵՆԱՑԻ

«Վասն որոյ Վոամ հրամայեաց Վոամշապոյ մերում թագաւորին իջանել ի Միջագետս (...) Եւ իջեալ նորա ի կարգել գայս ամենայն, ոչ փոքր ինչ կրէր աշխատութիւն յաղագս քարտուղարի. զի մինչ գնաց Մեսրոպ յարժունական դրանէն, ոչ զոք ի նարտարաց գտանէր անդ ի դպրաց, քանզի պարսկականան վարէին գրով:

«Վասն որոյ մատուցեալ առ արքայն քահանայի որումն, Հաբէլ անուն կոչեցեալ, խոստանայր *հայկականաց լեզուաց* առնել նշանագիր, յարմարեալ

ի Դանիէլէ Եպիսկոպոսէ յիւրմէ մերձաւորէ:
«Ձորով անփոյթ արարեալ արքայի եւ ելեալ առ Հա-
յրս, գտանէ ժողովեալ առ մեծն Սահակ եւ Մեսրոպ
զամենայն Եպիսկոպոսունս, հոգալ զգիտ դպրու-
թեան Հայոց, զոր զգացուցին արքային: Եւ նա
պատմեաց նոցա զասացեալսն վանականին: Ձոր
իբրեւ լուան. Բախանձէին զնա փոյթ զայսպիսեացն
առնել պիտոյից:

«Վասն որոյ առաքեաց հրեշտակութեամբ զայր մի
պատուապան յաշխարհիս եւ հաւատարիմ իւր, Խա-
ղունի ազգաւ Վահրին անուն, յոյժ փափագող նո-
րին գործոյ, առ Հարէլ այն: Ձոր առեալ եւ երթեալ
նովաւ հանդերձ, քաջ հմտացեալ ի Դանիէլէ կարգ-
եալ ըստ ձեռոյ օրինակի յունականին զվաղնչուցն
գրեալ շարադիր տառից, եկեալ ետուն ցմեծն Սա-
հակ եւ Մեսրոպ:

«Որոց ուսեալ եւ թեւածելով ընդ նոսա տղայոց զամս
սակաւս, տեղեկացեալ գիտացին ոչ լինել բաւական
այնու նշանագրօք ստոյգ հոլովել զհեզեմայ բառից
հայկականաց հազներգարար, մուրացածոյիւն այ-
նուիկ գծագրութեամբ: (Հայոց Պատմութիւն,
Ծր.):

Խորենացիի բնագիրը չունի *Հայկական նշանագիր*
բառացի ասոյթը, սակայն անոր պատմումը եւ մէջքերած
դէպքերը նոյնը կը թելադրեն: Անոր դէպքերուն պատմումին
թէ՛ նախընթաց եւ թէ՛ հետագայ գրոյցը զուգընթաց է Կորիւ-
նի եւ Փարպեցիի պատմութեան հետ: Խորենացին կրնայ հա-
մառօտախօս ըլլալ, բայց ո՛չ հակառակախօս:

Ան կը պատմէ. — Մեսրոպի հրաժարելէն ի վեր, ար-
ֆունիէն նարտար դպիրի մը պահանջէր կը զգար, մանաւանդ
երբ Վոամշապուհ Միջագետք գնաց Պարսից եւ Յունաց գոր-
ծակատարի իր պաշտօնով: Երբ Վոամշապուհ հայ դպիրի մը
իր պահանջէր իր շուրջիններուն յայտնեց, այս հայկական
պահանջին իբր պատասխան՝ արքային ներկայացաւ Հարէլ
կոչուող քահանայ մը, որ «խոստանայր *Հայկականացս
լեզուաց* առնել նշանագիր», Դանիէլ Եպիսկոպոսին միջոցով:

Արդ գիտենք արդէն Կորիւնի եւ Փարպեցիի վկայութենէն, թէ Դանիէլի նշանագրերը հայերէն էին: Հայերէնէն տարբեր նշանագրերու գոյութեան մը ծանօթ չենք նոյն ասորի եպիսկոպոսին մօտ:

Խորենացիի համար եւս, ինչպէս Կորիւնի եւ Փարպեցիի մօտ, *Հայերէն* գիրերու նոյն պահանջքը կայ: Ու պահանջքը գոհացնող նոյն պատասխանը. հայերէն գիրեր նոյն մարդուն հով, միակ տարբերութեամբ, որ այդ գիրերը «յարմարեալ» էին Դանիէլի կողմէ: Անկախաբար այն հարցէն, թէ Դանիէլ ի՞նչ «յարմարեցուցած» էր (այս մասին այլ տեղ), Դանիէլի կատարած այս յարմարեցումը դարձեալ *Հայ գիրերու* վրայ էր: Եթէ հայերէնէն տարբեր լեզուի մը համար յարմարեցուած ըլլալին, եթէ հայկական չըլլալին, Հաբէլ պիտի չհամարձակէր զանոնք առաջարկել Հայոց արքային:

• Երեւէ հայ պատմագիրները կ'ապացուցանեն, թէ Դանիէլեան նշանագրերը իրենց առաջին իսկ երեւումով Հայոց Պատմութեան մէջ, հրապարակ կու գան *Հայկական նշանագրեր* անունով, որպէս լուծում Հայ Լեզուն այբբենաւորելու հարցին:

«Դանիէլեան նշանագրեր» բացատրութիւնը հետագայի բացատրութիւն է, ներկայ բանասէրներու արտայայտութիւն է: Դանիէլի օրով, այդ նշանագրերը «Դանիէլեան նշանագրեր» չէին կոչուեր, անոնք ունէին մէկ որակում. — *Հայկական նշանագրեր*:

Հայերու մէջէն, ըստ երեւոյթին, ո՛չ ոք տակաւին տեղեակ է այդ նշանագրերուն ո՛չ որպիսութեան ո՛չ ալ բովանդակութեան մասին: Չեն գիտեր թէ անոնք օգտակար պիտի ըլլա՞ն կամ պարզապէս գործածելի՞ են: Միայն գիտեն, թէ անոնք հայկական են ու այս հանգամանքը կ'ուրախացնէ Հայութիւնը, արժունիփով ու կոչելով: Իսկոյն մարդ կը փութացնեն այդ գիրերը տուն վերադարձնելու, որպէս իրենց անցեալին պատկանած թողօն:

Հետագային, ամիսներու եւ տարիներու փորձարկումէն ետք, պիտի յայտնուի անոնց անբարարարութիւնը Հայ Լեզուին հնչիւնային արժեքները լրիւ արտայայտելու մէջ:

Այս դառն ձախողութիւնը պիտի մղէ Ս. Մեսրոպը պանդուխտի ցուպը ձեռքն առնելու, ուրիշ դռներ բախելու, գտնելու համար ինչ որ կը պակսէր Դանիէլեան նշանագրերուն մէջ:

Մինչայդ, պահիկ մը Հայ Ազգը հրնուեցաւ Հայ Գիրքերուն նմանալու ուրախութեամբ, շնորհիւ Դանիէլեան նշանագրերուն:

ԴԱՆԻԷԼԵԱՆ ՆՇԱՆԱԳՐԵՐԸ

ԻՆՉ ԱՌՈՒՄՈՎ ՀԱՅԿԱԿԱՆ ԷԻՆ...

Մեր այս գրութեան առաջին տողերէն իսկ, խօսելով Դանիէլեան նշանագրերուն մասին, չհաստատեցինք թէ անոնք հայկական էին, այլ թէ անոնք հայկական *ճանչցուած ու կոչուած* էին: Այս գգուշաւորութեան պատճառը այն էր, թէ չէինք բնորոշած անոնց հայկականութեան որպիսութիւնը, թէ ի՞նչ հանգամանքով հայկական էին:

Այժմ այդ պիտի փորձենք կատարել:

Բացասական տրամաբանութեան ձեւը կիրարկելով, կրնանք հաստատել, թէ հայկական անչցուած նշանագիր մը նախ պէտք է այդ օրերուն ծանօթ գիրքերէն մէկուն հետ նոյնանայ: Այդ օրերուն որքան գիր մը հանրածանօթ է, այնքան կը հեռանայ Դանիէլեան նշանագրերուն հետ նոյնանալէ. առաջինին՝ հանրածանօթ հանգամանքին պատճառով. իսկ երկրորդին՝ անծանօթ ըլլալուն համար:

Դանիէլեան նշանագրերը «հայկական» կոչուելու համար, պէտք է տարբեր ըլլային իրենց ժամանակին միւս ծանօթ նշանագրերէն, ապա թէ ոչ՝ հայկական պիտի չկոչուէին: Դանիէլեան նշանագրերը եթէ ծանօթ նշանագրեր ըլլային, միայն Դանիէլի մօտ պիտի չգտնուէին: Հայերս ալ պիտի անչնայինք զանոնք ու զուր տեղ փորձարկումի պիտի չենթարկէինք զանոնք: Բոլոր պարագաներուն, Դանիէլ «ազնւական» եպիսկոպոսը պիտի չհամարձակէր որպէս հայկական ներկայացնել զանոնք Հայոց արքային, եթէ այդ չըլլային:

Ապա, Դանիէլեան նշանագրերը հայկական կոչուելու համար, երկրորդ հերթին, պէտք էր հիմնական առընչութիւն մը ունենային Հայութեան հետ. գործառնական, պատմական, լեզուական, պաշտամունքային կամ որեւէ գո-

դերէն մէկը ունենալու էին Հայ Ազգին հետ՝ կոչուելու համար հայկական, եւ ոչ թէ, օրինակի համար, ասորական, եգիպտական կամ ուրարտական:

Սակայն Հայութեան հետ առընչուելու մէջ անգամ՝ զանազան աստիճանաչափեր կան. նշանագիր մը կրնայ հայկական նանչցուիլ կա՛մ որովհետեւ այդ նշանագրերը Հայերը հնարած են, եւ կա՛մ զանոնք փոխ առած են իրենց իսկական տերերէն: Մեր կարծիքն այն է, թէ Դանիէլեան նշանագրերը հայկական կոչուեցան ո՛չ թէ որովհետեւ Հայերս հնարած էինք զանոնք, այլ որովհետեւ մենք գործածեցինք ու դարձանք այդ գիրերուն մենատերերը, ինչպէս որ արարական նանչցուած թուանշանները լիւեցան զանոնք հնարող Արարներու կողմէ եւ որդեգրուեցան Եւրոպացիներէն:

Այժմ հիմնուիմք մեր պատմագիրներուն վրայ:

*

Կորիւն, բացատրելու համար Մեսրոպի կողմէ Դանիէլեան նշանագրերուն փորձարկումէն կրած ձախողութեան պատճառը, առաջ կը բերէ հետեւեալ շատ յատկանշական պատճառարանութիւնը. — *Ձի նշանագիրքն յայլոց դպրութեանց թաղեալք եւ յարուցեալք դիպեցան: Մեսրոպ ձախողեցաւ, կ'ըսէ Կորիւն, որովհետեւ այդ նշանագրերը մեզի հարազատ չէին, ուրիշէն փոխ առնուած էին: Փորձենք վերծանել այս մոզական նախադասութիւնը, որ մեր առջեւ կը բանայ Դանիէլեան գիրերուն անցեալը:*

Յայլոց դպրութեանց = Դանիէլեան նշանագրերը «ուրիշներու դպրութեան» պատկանած էին: Հայերէն առաջ, ուրիշներ գործածած էին զանոնք իրենց դպրութեան համար: Հայերը առաջին տերերը չէին, իրենց լեզուին համար չէին հնարած զանոնք, այլ ուրիշին հնարածը ուրիշ դպրութեան գործածութեան համար, զայն մենք եւս մեր լեզուին համար գործածել փորձած էինք: Այս պատճառով ալ ձախող արդիւնք ստացանք, կ'եզրակացնէ Կորիւն:

Թաղեալք = Այս նշանագրերը լիւած էին, անգործածելի դարձած էին այն նոյն ազգերուն կողմէ: Նշանագրերուն տերերը, մեզի անձանօթ պատճառներու համար, լիւած էին զանոնք, «թաղած» էին: Թերեւս այն նոյն պատճառներ-

րով, որոնց համար Մեսրոպ եւս ձախողած էր:

Յարուցեալք = Այդ «թաղուած», այսինքն՝ չգործած-
ւող գիրքերը վերակենդանացան: Նախապէս «թաղուած» նշա-
նագրերը կրկին անգամ գործածուեցան ուրիշներու կողմէ:
Որո՞նք էին այդ ուրիշները, որո՞նք էին զանոնք «յարուցա-
նողները», առ այժմ չենք բնորոշեր:

Դիպեցան = Հանդիպեցան դանիւլեան ձեռներուն:
Մեսրոպի ժամանակ, սոյն նշանագրերը դարձեալ դադրած
էին, դարձեալ կորսուած էին, մինչեւ այն օրը, երբ անոնք
պատահմամբ հանդիպեցան Դանիւլի ձեռներուն:

• Այժմ հարց տանք, թէ որո՞նք եղած էին այդ նշա-
նագրերը «յարուցանողները»: Ոմանց համար, Կորիւնի այս
տողը կ'ակնարկէ Դանիւլի: Ան է որ «յարուց» այդ թաղուած
նշանագրերը: Փարպեցի գայն կը վերագրէ նաեւ Մեսրոպի:
Ըստ մեզի այս «յարուցանում»ը տեղի ունեցած է շատ աւելի
վաղ ժամանակներու մէջ: «Յարուցանող»ը ո՛չ Դանիւլի ասո-
րին էր, ո՛չ Ս. Մեսրոպ, ո՛չ ալ Մեսրոպի ժամանակակից մե-
կը:

— Ո՛չ Դանիւլի:

Նշանագիր մը կը յարուցուի, երբ կը գործածուի: Դա-
նիւլի հանդիպեցաւ անոնց, գտաւ բայց չգործածեց: Մեսրոպ
փորձեց գործածել. աշակերտներ խնդրեց, որպէսզի կարե-
նայ (մարթասցէ) «զնշանագիրս արծարծել»: Եթէ մինչեւ
Մեսրոպ, ոչ ոք կրցած էր զանոնք գործածել, ո՛չ ալ ուրեմն
Դանիւլի: Կորսուած նշանագրեր գտնելէ ետք, զանոնք դիւա-
նի մէջ պահելը՝ յարուցանել կամ «արծարծել» չէ: Յարուցա-
նել կ'ըլլայ երբ գործածուի: Արդ ասիկա չըբաւ Դանիւլի:
Ուստի իրեն չի վերաբերիր Կորիւնի «յարուցեալք» բայը:

— Ո՛չ ալ Մեսրոպի կը վերաբերի «յարուցանել» բայը:

Կորիւն «յարուցեալք» բառը կը գործածէ նիշդ հոն ուր
Մեսրոպը ձախողած կը հռչակէ: Ի՞նչպէս կարելի է յարու-
թիւն կոչել ձախողութիւն մը, որ վիճակուեցաւ Մեսրոպի,
երկու տարիներու փորձարկումէ մը ետք:

Հետեւաբար Կորիւնի «յարուցեալք» բառին գործո-
ղութիւնը պատահած ըլլալու է նախա-մեսրոպեան շրջանի մը

մէջ: Կորիւնի «յայլոց դպրութեանց» բացատրութիւնն ալ կը համընկնի այդ նախա-մետրոպեան շրջանին հետ, ուր գետեղուած է այդ գիրքերուն ծագումը:

Այդ նախա-մետրոպեան շրջանը, ըստ մեզի, կը վերաբերի հայ հեթանոսական շրջանին, մեհենական պաշտամունքի օրերուն: Այդ լինած նշանագրերը որդեգրուեցան հայ բուրմերուն կողմէ, պահպանուեցան մի միայն Հայոց մօտ, մինչ նախապէս ուրիշ ազգեր ալ կը գործածէին զանոնք:

Ինչո՞ւ բուրմերը եւ ոչ այլ ոք: Որովհետեւ հայ բուրմերէն զատ ուրիշ սեփականատէր չենք տեսներ Հայոց Պատմութեան մէջ, ինչպէս պիտի փորձենք փաստել:

ԴԱՆԻԷԼ ԵՊԻՍԿՈՊՈՍԻ ԴԵՐԸ ԻՐ ԱՆՈՒՆԸ ԿՐՈՂ ՆՇԱՆԱԳՐԵՐՈՒՆ ՀԱՆԳԷՊ

Խորեմագի, հայ նշանագրերուն առընչութեամբ, որոշ դեր մը կը վերագրէ Դանիէլ ասորի եպիսկոպոսին, նշանագրերը կոչելով «յարմարեալ ի Դանիէլէ եպիսկոպոսէ»: «Յարմարեցում» ի այս աշխատանքը առիթ կ'ընծայէ կարգ մը հայ թէ օտար բանասէրներու Դանիէլ ասորին նկատելու որպէս հեղինակը իր անունը կրող հայ նշանագրերուն: Հարկ է հոս լուսարանել Դանիէլի դերը՝ հայ նշանագրերու գիտին մէջ:

Մեր համոզումն է, թէ Դանիէլ չէ ստեղծած ո՛չ ալ հընարած է զանոնք: Դանիէլ նախ հանդիպած է անոնց, տեղ մը գտած է զանոնք ինչպէս անցորդ մը փողոցէն դրամապանակ մը կը գտնէ ու ժամանակ մը ետք կը վերադարձնէ զայն իր տէրերուն: Առաւել, Դանիէլ եպիսկոպոս լուծած է այդ նշանագրերը ընթեռնելու բանալին ու այդ գաղտնիքը փոխանցած է Մետրոպի:

ա. ԴԱՆԻԷԼ ԱՍՈՐԻՆ ՉԷ ՀՆԱՐԱԾ ՀԱՅ ՆՇԱՆԱԳՐԵՐԸ

Վերադառնանք մեր պատմագիրներուն վկայութեան: Կորիւն, Դանիէլ ասորիի անձը Հայոց Պատմութեան

մէջ կը ներմուծէ հետեւեալ տողով. — «Յայնժամ պատմէր
նոցա արքայն վասն *առն ուրումն ասորւոյ եպիսկոպոսի ազ-
նըւականի, Դանիէլ անուն կոչեցելոյ, որոյ ՅԱՆԿԱՐԾ ՈՒ-
ՐՈՒՄՆ նշանագիրս աղփարետաց հայերէն լեզուի*»:

Մէջքերուած այս պարբերութիւնը՝ մեզի հասած բոլոր
ձեռագրերուն մէջ, բա՛յ չունի: Հետեւաբար Դանիէլի դերը
անորոշ կը մնայ: Ոմանք նախադասութեան մէջ *գրեալ* բայը
աւելցուցած են: Այս պատճառով, բանասէրներ այս նախա-
դասութիւնը կը թարգմանեն այսպէս. — Դանիէլ կոչուող անձ
մը յանկարծակի (գտաւ կամ գրեց) հայերէն լեզուի այբու-
րենը:

Ո՞րն է Կորիւնի իսկական միտքը Դանիէլի դերին մա-
սին. Դանիէլ հայ նշանագրերը գտա՞ւ թէ գրեց: Եթէ Դանիէլ
գտնո՞ւմ գրեց, ուրեմն ան է հեղինակը: Իսկ եթէ գտաւ գա-
նոնք, ո՛չ: Այս նախադասութիւնը գրաբար բնագրին մէջ բայ
չունենալով, իմաստին բանալին կը կեդրոնանայ *յանկարծ
ուրեմն* ասոյթին վրայ: Ան պահպանուած է բոլոր ձեռագրե-
րուն մէջ: Ան պիտի եղանակաւորէ այս բայագուրկ նախա-
դասութեան վերծանումը:

Կշռենք այս ասոյթին *ֆերականական տարողութիւնը*
գրաբարի մէջ, ճշդելու համար Դանիէլի կատարած դերը:

• *Յանկարծ ուրեմն* ասոյթը երկու բան կրնայ նշանա-
կել: Կա՛մ կը նշանակէ յանկարծական *կերպով* բանի մը պա-
տահիլը: Կա՛մ ալ կը նշանակէ չկարծուած *տեղէ* մը գործո-
ղութիւն մը:

Երբ նշանակէ յանկարծական *կերպով* գործողութիւն
մը, նախադասութիւնը անպայման լրացուցիչ բայ մը կը պա-
հանջէ՝ իր իմաստը ամբողջացնելու համար: Որովհետեւ
չ'ըսուիր. — «Անսպասելի կերպով Դանիէլ նշանագրերը հա-
յերէն լեզուի»: Հարկ է նախադասութիւնը ամբողջացնել
«ստեղծեց, գտաւ, գրեց» կամ որեւէ ուրիշ բայով մը, որ ե-
ղանակաւորէ հեղինակին միտքը:

Իսկ երբ ասոյթը կը նշանակէ չկարծուած *տեղէ* մը
գործողութիւն մը, նախադասութիւնը կրնայ առանց բայի
մնալ գրաբարեան ռնով, մակրայը լրացնելով պակասող բա-
յին իմաստը: Այս է պարագան ներկայ բնագրին: Երբ ըն-

թերցողը կարդայ «Դանիել հայ նշանագրերը չկարծուած տեղէ մը», բնականաբար կը մղուի գայն լրացնելու «գտաւ» բայով, քանի որ տեղի իմաստը պիտի թելադրէ սոյն գտնել բայը:

Այն ձեռագրերը, որոնք «յանկարծ ուրեմն» ասոյթը հասկցած են տեղի իմաստով, առանց բայի պահպանած են բնագիրը: Իսկ այն ձեռագրերը, որոնք «յանկարծ ուրեմն» ասոյթը ըմբռնած են յանկարծակի կերպով, նախադասութեան իմաստը արդարացիօրէն թերի գտած են, ուստի բնագրին մէջ գրեալ բայը աւելցուցած են: Արդ, ըստ բանասիրութեան կանոններուն, աւելցնելը գէշ նշան է բնագրի մը հարագատութեան նկատմամբ, ինչպէս գիտեն բանասէրները:

Այլուստ, ի՞նչ իմաստ ունի Դանիելի վերագրուած «յանկարծակի կերպով գրուած նշանագրեր» բացատրութիւնը: Ի՞նչպէս նշանագիր մը կրնայ յանկարծակի կերպով գրուիլ, նոյնիսկ Դանիելի կողմէ: Եթէ բայ մը աւելցնել պէտք էր այս նախադասութեան, անիկա գտեալ բայը ըլլալու էր, ինչպէս ըրած է Մ. Արեղեան, բայ մը որ թելադրուած է Կորինի գործածած սա միւս բառէն. *յանկարծագիւտ*, որ կը նշանակէ յանկարծօրէն գտնուած, անկարծելի կերպով գտնուած: Ու այս պարագային, արդէն կը բնորոշուի Դանիելի կատարած գործը. Դանիել իր գիրերը ո՛չ թէ ստեղծեց, այլ գտաւ:

• Սակայն կարգ մը բանասէրներ կը համարին, թէ Դանիել ինք գրած է հայ գիրերը: Առ այս, կը հիմնուին Կորինի հետեւեալ տողին վրայ. ըստ Կորինի, Սահակ եւ Մեսրոպ իմանալով, թէ հայկական նշանագրեր կան Դանիելի մօտ, դրդեցին արքան հետաքրքրուելու «վասն գրելոյն ի Դանիելէ» (*): Ուրեմն, կ'եզրակացնեն, Դանիել գրած էր այդ նշանագրերը, զանոնք հնարած էր:

Բայց *գրելոյն* բայը՝ հնարելու իմաստ չունի: *Գրելոյն* կը նշանակէ գրի առնուած, արձանագրուած բան:

Գրեալն = Գրի առնուած բան:

(*) Մ. Արեղեան կարծած է գայն ուղղել «գրելոյն» բայը փոխելով «գտելոյն»ի:

Գրելոյն = Գրի առնուած բանին:

Վասն գրելոյն = Գրի առնուած բանին համար:

Դանիէլ իր նշանագրերը ինք գրի առած էր, գրաւոր պահած էր իր մօտ: Հաբէլ երէցը, ըստ Փարպեցիի, զանոնք տեսած էր: Եթէ տեսած էր, ուստի գրուած էին: Գրի առնել, արձանագրել, ասիկա է գործը, գոր Կորիւն կը վերագրէ Դանիէլին:

Կորիւնին ձայնակցելով՝ Փարպեցին եւ Խորենացին այդ նշանագրերը կը կոչեն «գվաղնջուց գտեալ շարագիրս (կամ) նշանագիրս տառից»: Արդ Դանիէլ ինչպէ՞ս կրնար հայրն ըլլալ այն նշանագրերուն, որոնք ըստ Կորիւնի, ապրած էին «ուրիշներու դպրութեանց» մէջ, ու մեռած՝ Դանիէլէ առաջ. իսկ ըստ Փարպեցիի եւ Խորենացիի «վաղուց գտնուած» նշանագրեր էին: Փարպեցի կը մանրամասնէ, թէ այդ նշանագրերը չհնարուեցան Դանիէլի կողմէ, այլ *կային* Դանիէլի մօտ. «առ որում նշանագիրք հայերէն կային»:

Դանիէլ չէր կրնար ստեղծել իրմէ առաջ գոյութիւն ունեցած եւ այլոց դպրութեանց պատկանած գիրերը: Դանիէլի գիտարարութիւնը կը սահմանափակուի այդ նշանագրերը գտած ու պահպանած ըլլալուն մէջ, որուն համար շնորհաւարտ կը մնանք միշտ:

բ. ԴԱՆԻԷԼ ԻՆՉ ԻՄԱՍՏՈՎ

«ՅԱՐՄԱՐԵՑՈՒՑ» ՀԱՅ ՆՇԱՆԱԳՐԵՐԸ

Հոս ուրիշ հարց մը կը ծագի. Դանիէլ ասորին հայ նշանագրերը եթէ իսկ չհնարեց, արդեօք զանոնք անփոփոխ յանձնեց Հայերուն, այնպէս ինչպէս գտած էր, թէ ընդհակառակն՝ անոնց վրայ աշխատանք տարաւ, «յարմարեցում»ի աշխատանք, ինչպէս կը վկայէ Խորենացին:

Ի՞նչ բանի մէջ կը կայանար այդ «յարմարեցումը»: Խորենացի կու տայ պատասխանը. «կարգեալ ըստ ձեռոյ օրինակի յունականին գվաղնջուց գրեալ շարագիրս տառից»: Ուրեմն Դանիէլի կատարած յարմարեցումը, ըստ Խորենա-

ցիի, կը կայանայ կարգաւորումի մը մէջ: Սեմական կարգաւորում կար, յունական կարգաւորում կար: Դանիէլ ասորին իր նշանագրերուն կարգաւորումը կատարած էր ըստ յունականին:

Բայց Փարպեցի այս նոյն գործողութիւնը գրեթէ բանացի կը վերագրէ Ս. Մեսրոպի, ըսելով. — «Զարթոյց աստուածային շնորհն (զՄեսրոպ) ի ցանկութիւնս այս. *կարգել զվաղն շուցն գտեալ շարագիրս տառիցն*»: Ու աւելի մանրամասնելով, Փարպեցի կը շարունակէ. «Հանդիպեցուցանէր զհայերէն արութայս ըստ կարգին սիւովբայից Յունաց»:

Կը կարծենք, թէ Խորենացիի ներկայ բնագիրը, Դանիէլի վերագրելով յարմարեցումի աշխատանք մը «ըստ օրինակին յունականին», հակասութեան մէջ կ'իյնայ: Նախ, ինչո՞ւ ասորի մը *յունականի* վրայէն պիտի կարգէր հայ նշանագրերը: Ապա, եթէ Դանիէլ հայ նշանագրերը յունականին վրայով կարգած էր, ինչո՞ւ հետագային Մեսրոպ նոյն գործը պիտի ընէր՝ ըստ վկայութեան թէ՛ Կորիւնի, թէ՛ Փարպեցիի եւ նոյնիսկ Խորենացիի, որ այս նոյն գործողութիւնը պիտի վերագրէր Պղատոնի ու Հոռոփանոսի:

Եթէ Խորենացիի բնագրէն վերցուի Դանիէլին վերագրուած «ըստ օրինակի յունականին» գործողութիւնը, Քերթոզաօր պատմումը աւելի ներդաշնակ պիտի ստացուի:

*

Երեւ պատմագիրները համաձայն են Դանիէլի կատարած ուրիշ մէկ նախաձեռնութեան շուրջ, որ հետեւեալն է. Հարէլ երէցը Դանիէլեան նշանագրերը Վոամշապուհին չյանձնած, անոնց մասին «տեղեկանայր ի Դանիէլէ»: Դանիէլ հայ նշանագրերու մասին բաներ մը գիտեր, գորս փոխանցեց Հարէլին, Հարէլն ալ Մեսրոպին: Արդ ի՞նչ էր Դանիէլին գիտցածը:

Կորիւնի բնագիրը թերի հասած է, բայց Փարպեցի կ'ամբողջացնէ զայն երբ կը գրէ այս մասին. Հարէլ Դանիէլէն «տեղեկանայր *զկարգ* նշանագրացն»: Փարպեցիի այս տողը Կորիւնիինն է: Բանասէրները գիտեն, թէ Փարպեցիին երբեմն բառացի կը մէջբերէ Կորիւնը, եւ չի ծածկեր ասիկա:

Կորիւնի այս տողը քերականական թերի կառոյց ունի, ինչ որ կը սրբագրուի եթէ այդ տողէն ինկած *զկարգ* բառը հոն ետ դրուի եւ կարդացուի. «տեղեկանայր ի Դանիէլէ (զկարգ) նշանագրացն»:

Ամէն նշանագիր, յատկապէս անձայնաւոր այբուրենի պարագային, ունէր իր «կարգ»ը, այսինքն՝ վանկերն իրարու զօդելու կանոնը: Դանիէլի եպիսկոպոսը ասորի էր, ուստի ծանօթ էր սեմական «կարգ»ին ու որպէս այդ տեղեակ էր հայ նշանագրերուն կանոնին: Այս գիտութիւնն է, որ փոխանցեց Մեսրոպի ու Մեսրոպ կրցաւ անոնցմով նախափորձեր կատարել:

Ուստի՞ էր Դանիէլի այս գիտութիւնը, պիտի պատասխանենք այլ տեղ: Այժմէն ըսենք, թէ Դանիէլի դերը կրկնակի էր. առաջին՝ իր մօտ գրաւոր պահած էր հայ նշանագրերը, զորս գտած էր լուսաբանելի պայմաններու մէջ. երկրորդ՝ զանոնք կարդալ գիտէր ու այդ գիտութիւնը փոխանցեց Հայերուն:

ԴԱՆԻԷԼԵԱՆ ՆՇԱՆԱԳՐԵՐԸ ՀԱՅՈՑ ՀԻՆ ՄԵՀԵՆԱԳՐԵՐՆ ԵՆ

Ինչպէս տեսանք, մեր պատմագիրները որոշ տեղեկութիւն մը ունէին Դանիէլեան նշանագրերուն անցեալի ողիսականին մասին, զանոնք կոչելով «յայլոց դպրութեանց», «վաղնջուց գտեալ» նշանագրեր. խորհրդասօղ ասոյթներ, որոնք մեր աչքերուն որոշ գաղտնապահութիւն մը կը յայտնաբերեն. խոհեմ զգուշաւորութիւն մը հայ մատենագիրներուն կողմէ:

Տեսանք նաեւ, թէ Արփունիքն ու Եկեղեցականութիւնը անվերապահօրէն ընդունեցան Դանիէլեան նշանագրերուն հայկականութիւնը: Հաւատացին այդ հայկականութեան, եւ որպէս փաստ՝ ժողովեցին հայ մանկտին Մեսրոպի շուրջ եւ փորձեցին այդ գիրերը «արծարծել, ի կիր արկանել» հայկական լեզուին ի սպաս:

Դանիելեան նշանագրերուն հայկական յորջորջուիլը չզարմացուց Հայաստան աշխարհի զարգացած դասակարգը, Արժունիկն ու Կոբրը: Ընդհակառակն, անոնք ձեռք ձեռքի տուած, պետական մակարդակով մարդ ուղարկեցին Միջագետք, զանոնք շուտով Հայաստան բերին ու ազգովին ուրախութիւն սարքեցին:

Երեւ մատենագիրներուն մօտ եւս, զարմանքի կամ բերահաւատութեան ո՛չ մէկ նշան, Դանիելեան նշանագրերուն հայկականութեան հանդէպ: Ո՛չ միայն չզարմացան, այլ կարծէք գիտէին արդէն անոնց գոյութիւնը, կարծէք ծանօթութիւններ ունէին անոնց անցեալին մասին նաեւ:

Դիտէին: Դանիելեան նշանագրերուն յայտնուիլը «գիւտ» կոչեցին: Կորիւն գայն անուանեց «յանկարծագիւտ», իսկ Փարպեցի «գիւտ»: Այս համարժէք բառերուն կիրարկումը անգամ մը եւս կը փաստէ, թէ անոնց հեղինակները համոզուած էին Դանիելեան նշանագրերուն կանխաւ գոյութեան մասին: դադրած բայց չմոռցուած իրողութիւն մըն էին անոնք Հայոց համար: Այս պատճառով ուրախացան, կորսուած ոչխարը գտնող հովիւին պէս:

Ինչո՞ւ Կորիւն գայն կը կոչէ «յանկարծագիւտ», այսինքն՝ անկարծելիօրէն գտնուած: Ի՞նչ բանը յանկարծակի էր: Երբ մեռած կը կարծես, ողջ կը գտնես: Երբ անձրեւ կ'ակրնկալես, արեւ կը պատահի: Հայերը գիտէին, թէ գոյութիւն ունէին վաղնջական ժամանակներու մէջ գործածուած հայ նշանագրեր: Բայց վաղուց կորած ու ցմիշտ կորսուած կը կարծէին: Անակնկալը այն է, թէ անոնք չեն մեռած, կը վերայայտնուին անսպասելիօրէն Միջագետքի մէջ, ասորի եպիսկոպոսի մը մօտ:

Մեսրոպ անգամ յոյս չունէր զանոնք վերագտնելու: Ինք որ գրեթէ քար առ քար, ժայռ առ ժայռ գիտէր Հայաստանի հեքանոսական նախկին որջերը, բնաւ չէր հանդիպած անոնց: Թեքեւս գիտէր նաեւ, թէ ինչու ջնջուած էին անոնք: Ուստի բնաւ յոյս չունէր որ, 100 տարի կորած համարուելէ ետք, անոնք կրկին յայտնուէին Միջագետքի մէջ:

Կորիւնի *յանկարծագիւտ խնդրելին* ասոյթը արդեօք չի՞ մատնանշեր, թէ Դանիելի մօտ յանկարծուստ գտնուած

գիրքերը, Մեսրոպի բո՛ւն փնտոածներն էին: Ճիշդ է, թէ մի-
այն մէկ ձեռագիր ունի այդ «խնդրելին» բառը, միւսները
կ'ըսեն. «Առեայ գլանկարծագիտն» խնդրէին հայցէին յար-
փայէն»: Սակայն «խնդրելի» բառը կար նաեւ նախորդ պար-
բերութեան մէջ. «Ազդ առնէին ապա եւ գկանխագոյն *խնդրե-
լին* իւրեանց Բագաւորին Հայոց»: Այսինքն՝ այն ինչը, որ
կը փնտոէին նախապէս. ո՞րն էր ատիկա. «հասանելի գիտ
նշանագրաց Հայաստան ազգին»:

Վարդան Պատմիչ (ԺԲ.) մեզի նման կարդացած է Կո-
րիւնի բնագիրը. «Տայ նմա Աստուած *գխնդրելին*՝ 14 գիրս»:

*

ԳԻԻՏ բառի իմաստը, գրաբարի եւ աշխարհաբարի
մէջ, տարբեր առումներ ունի:

Աշխարհաբարի համար՝ գիտը համագօր է գիտ մը
ընելու, այսինքն նախապէս գոյութիւն չունեցող բան մը հը-
նարելու: Գիտը՝ գիտարարութիւն է, ինչպէս տպագրու-
թեան գիտը Կիւթենպերկի ձեռնով:

Գրաբարեան իմաստով, գիտը՝ վերագտնել է կորսը-
ւած բան մը: Այս ըմբռնումով, Գրաբարը կը խօսի Գ. Լու-
սաւորչի նշխարներու Գիտի մասին, կամ Գիտխաչի տօնին
մասին, կամ մեր օրով՝ Քոյումպոսի Նոր Աշխարհի գիտի
մասին, այս տարբերութեամբ, որ Քոյումպոս Հնդկաստանը
փնտոեց, Ամերիկան գտաւ:

Բացայայտ իրողութիւն է թէ որեւէ բան կորսնցնել է
առաջ, պէտք է գայն ունեցած ըլլալ: Մարդ իր չունեցած
դրամապանակը չի կրնար վերագտնել, պարզապէս որովհե-
տեւ չի կրնար չունեցածը կորսնցնել: Գրաբարի հիման
վրայ, Մեսրոպի շրջանի Հայերը կը խորհէին, թէ Դանիէլեան
նշանագրերը, գորս օր մը կորսնցուցած էին, հիմա կրկին
կը գտնէին Դանիէլի մօտ: Այս պատճառով, գայն կը կոչէին
գիտ, յանկարծագիտ...:

*

Բայց այս խորհրդաւոր նշանագրերը՝ Հայոց Պատ-
մութեան ո՞րմէկ ժամանակին մէջ մերը եղած էին: Ո՞ր շրջա-
նին կ'ակնարկեն «վաղնջական ժամանակները», մեր ո՞րմէկ

անցեալին մէջ գործածուած էին Հայերու կողմէ ու այդ պատճառով՝ «հայկական» դարձած էին: Ժամն է որ լուսաբանենք այս հարցը:

Մեր հեթանոսական վաղ անցեալը՝ Գիրի ու Գարութեան երկու կեդրոն նանչցած է. մին՝ Արփունիքը, միւսը՝ Մեհեանը: Պալատն ու Տանարը հայ դպրութեան երկու եւ միակ օճախները եղած են: Քրիստոնէութեան շրջանին, Եկեղեցին յաջորդած է մեհեաններուն: Արդ հեթանոսական շրջանի այս երկու օճախներէն ո՞րմէկուն պատկանած են Դանիէլեան նշանագրերը:

• Դանիէլեան նշանագրերը չէին գործածուած Արփունիքին մէջ:

Ծանօթ են մեզի Արփունիքին մէջ գործածուած գիրերը եւ լեզուները, գէթ Արտաշէսեան Հարստութենէն մինչեւ Ս. Մեսրոպ: Ըստ Խորենացիի (Ա., Գլ. Գ.) Արփունիքը իր շուրջ կը խմբէր պալատական կամ պետական պաշտօնատարները, գրաւոր պահպանելու համար կայուածագրական, ժառանգական փոխանցումներու, գանազան դաշնագրութիւններու վաւերաթուղթերը: Առ այս, Արփունիքը կը պահէր դպիրներ եւ դիւանապետներ: Բոլոր այս պետական գործերուն գրանումնէն զատ, Արփունիքը Մշակոյթ ալ կը սնուցանէր, իր շուրջ կը խմբէր արուեստի մարդիկ (գուսաններ), պատմագիրներ ու դաստիարակներ: Արքայորդիները կը դաստիարակուէին ու կը ստեղծագործէին յունարէն լեզուով ու գրութեամբ: Հայոց արփունի դրամները կը կրէին յունական մակագրութիւն:

Իսկ Արշակունեաց թագաւորութեան շրջանին, յատկապէս Հայաստանի 387ի բաժանումէն ետք, յունարէնի կողմէն կը յայտնուի նաեւ պարսկերէնը: Խորենացին, յանդիմանելով հայ անուսումնաւոր նախարարները, որոնք իրենք գիրենք կ'արդարացնէին «մեզ մօտ գիր չկայ» գոչելով, կ'ըսէ թէ մեզ մօտ կային պարսկական եւ յունական գիրերը: Փարպեցին ալ, իր հերքին, կը յաւելու, թէ «ասորի եւ յոյն գրութեամբ կը կատարուէին հայ թագաւորաց գործերը, արփունի դպիրներու ձեռքով»: Թէ՛ Խորենացիի թէ՛ Փարպեցիի վկայութիւնները կը վերաբերին Արփունիքէն ներս գործածուած

օտար գիրքերուն, որոնց մէջ հայերէն գիր չենք տեսներ:

Հայ Արժունիքին մէջ հայերէն գիրքեր չէին գործածուել: Սահակ եւ Մեսրոպ, խթանելու ու խանդավառելու համար Վոսաճապուհ արքան Հայ Գիրի գիտը հետապնդելու, կը վստահեցնէին զինք, թէ Հայ Գիրքերու գիտով՝ արքան շատ աւելի մեծ պատիւներու պիտի հասներ քան «նախնիքն էն էին յազգէ Արշակունեաց»: Անկէ, Հայ թագաւորներուն մէջ, առաջնութիւնը պիտի խլէր Հայ Գիրքերու գիտով: Այս բոլորը կը փաստեն, թէ Վոսաճապուհէն առաջ Արժունիքի մէջ հայ գիր գոյութիւն չունէր: Հետեւաբար Դանիէլեան «հայկական» նշանագրերը չէին պատկաներ արժունի կեդրոնին:

Այլուստ, մինչեւ օրս պատմական Հայաստանի մէջ յայտնաբերուած բոլոր յուշարձանները արժունական են, եւ բոլորն ալ օտարատառ ուրարտական, արամեական, յունական, լատինական, եւն.: Այս տառացուցակին մէջ բացակայ են Դանիէլեան նշանագրերը: Անոնք չէին պատկաներ արժունական կեդրոններուն: Հետեւաբար զանոնք որոնելու ենք Հայ Դպրութեան երկրորդ կեդրոնին՝ մեհենականին մէջ:

• Հայ մեհենական կեդրոններուն մէջ Գիր ու Դպրութիւն գոյութիւն ունեցած է: Ասիկա փաստուած է թէ՛ Ագաթանգեղոսի եւ թէ՛ Խորենացիի վկայութիւններով:

Ագաթանգեղոսի Պատմութիւնը կը յիշատակէ հեթանոս Հայաստանի մէջ մեհենական գիրի գոյութիւնը, երբ կը նկարագրէ Տրդատի մղած պայքարը մեհեաններուն դէմ: Մինչ Գրիգոր ու Տրդատ Հայոց բռնի քրիստոնէացումի գործը կը շարունակէին, իրենց համբուն վրայ հանդիպեցան «երազացոյց երազահան պաշտաման Տրի դից, դպրի գիտութեան քրմաց, անուանեալ գրչի Ռրմզդի, ուսման հարտարութեան մեհեան»: *Ուսում, զիւան, գրիչ* բառեր են, որոնք ո՛չ միայն կը մատնանշեն կազմակերպուած Մշակոյթի մը գոյութիւնը մեհենական կեդրոններուն մէջ, այլ նաեւ անոր *գրաւոր* գոյութիւնը, անկախաբար այն վիճարանուած հարցէն, թէ արդեօք Տիր ա՞նձ մըն էր, թէ Դպրութեան հայ աստուածը:

Խորենացի կը պատմէ, թէ Բարդաժան (Բ. դարի աստ-

րի պատմագիր) երբ չյաջողեցաւ իր հերձուածող քրիստոնէութիւնը տարածել Հայոց մէջ, «եմուտ նա յամուրն Անի (Դարանաղեաց գաւառի մեհեմական կեդրոն), էջ *ընթերցեալ* գմեհեմական պատմութիւնն, յորում եւ զգործս թագաւորաց: Եւ փոխեալ գամեմայն ի յեզու ստորի, որ եւ ապա անտի հեղաւ ի յոյն քան»: (Ա. գլ. 66):

Բարդաժանի այս դրուագով, կ'իմանանք մեր Քերթոզահայրէն, թէ Անիի պաշտամունքի կեդրոնին մէջ մեհեմական *գրատոր* պատմութիւն մը գոյութիւն ունէր, քանի որ Բարդաժան կը կարդայ զայն ու կը թարգմանէ: Այդ պատմութիւնը միայն կրօնական չէր. հոն կը յիշուէին «գործք թագաւորաց», քանի որ այդ շրջանին՝ արքան նաեւ կրօնապետ էր:

Թէ՛ Ագաթանգեղոսի թէ՛ Խորենացիի յիշատակած այս վայրերը՝ մեհեմական կեդրոններ էին, հեթանոսական պաշտամունքը գրչութեամբ պահպանած օճախներ:

*

Արդ ի՞նչ գիրքեր էին մեհեմական կեդրոններու այդ նշանագրերը:

Դժուար է, դարերու հեռաւորութեան պատճառով եւ քացայայտ փաստերու չգոյութեան հետեւանքով, անվարան պատասխան տալ: Սակայն կը խորհինք, թէ այդ մեհեմական գիրքերը կրնան նաեւ Դանիէլեան նշանագրերը ըլլալ: Կը հիմնուինք հետեւեալ պատճառարանութեան վրայ:

1. Դանիէլեան նշանագրերը պատկանած էին մեր պատմական անցեալին: Անոնք հայ քանչեցուած էին, որովհետեւ Հայերու կողմէ գործածուած էին վաղնջական ժամանակներու մէջ, ինչպէս ըսինք: Արդ Արքունիքը չէր գործածած զանոնք: Իսկ եթէ Մեհեմաններն ալ չգործածեցին զանոնք, ո՞ր գործածուեցան անոնք: Ո՛չ ոք կը մնայ մեր հայ անցեալին մէջ Դանիէլեան նշանագրերը գործածող: Ի՞նչ քանով ուրեմն այդ նշանագրերը իրաւունք ստացած էին հայ քանչեցուելու: Դանիէլեան նշանագրերը նոյնանալու են մեհեմականներուն հետ: Ապա թէ ոչ, որոնելու ենք, թէ Հայոց մօտ ո՞ր գործածուեցան անոնք, Արքունիքէն եւ Մեհեմաններէն դուրս, քանի որ գործածուեցան տեղ մը:

2. Արժունիքէն աւելի «վաղնչական» է քրմական պաշտամունքը Ազգերու մօտ: Այդ պաշտամունքը կանխած է թագաւորութեան հիմնումը բոլոր ժողովուրդներուն հով: Նոյնը նաեւ Հայաստանի մէջ: Հայ թագաւորութեան հիմնումէն աւելի, ծանօթ են մեզի այն գիրքերը որոնք գործածուեցան Արժունիքին մէջ, ինչպէս ըսինք: Արդ հոն չկան Դանիէլեանները: Անոնց «վաղնչական» դրոշմն ու խորհրդաւորութիւնը կ'արդարանայ միայն քրմական գործածութեան մէջ:

3. Դանիէլեան նշանագրերը «յայլոց դպրութեանց» պտուղ ըլլալով, ծանօթ ըլլալու էին նաեւ «այլոց», այսինքն՝ ոչ-Հայերուն: Այս ոչ-հայերուն կը պատկանէր Բարդաձան ասորին, որ Անիի մեհեմակեան ամրոցին մէջ արձանագրուած քրմական պատմութիւնը կրցաւ ընթելնուլ, առանց Հայ ըլլալու: Դանիէլեան նշանագրերու օտարածին ծագումը կը նպաստէ զանոնք նոյնացնելու Բարդաձանի կարգալ կրցած մեհեմակեաններուն հետ, Անիի մեհեմակեան ամրոցին մէջ:

4. Հայոց անցեալին մէջ, Դանիէլեան նշանագրերու գործածութենէն ո՛չ մէկ նմոյշ չէ հասած մեզի: Նմանապէս մեհեմակեան նշանագրերէն: մինչեւ օրս Հայաստանի մէջ վերապրած են օտարագրի հին ու նոր արձանագրութիւններ: Ու այս բոլորին մէջ, մեր անցեալին պատկանած՝ չկան միմիայն մեհեմակեանն ու Դանիէլեանը: Զարմանալի գուգադիպութիւն. թէ՛ մեհեմակեան գիրքը թէ՛ Դանիէլեան գիրքը վաղընչական ժամանակներու մէջ գործածուած են նոյն Հայերուն կողմէ, ու միայն այս երկուքը չկան Հայաստանի մէջ: Զըլլայ թէ նոյնն ըլլան անոնք...:

5. Հայոց Պատմութենէն տեղեակ ենք, թէ քրիստոնէութեան մուտքով, մեհեմակեանքը քանդուեցան, ու անոնց քանդումին հետ, ջնջուեցան հոն կիրարկուած մեհեմակեան գիրքերը: Անոնց հետքն անգամ չմնաց մայր հողին վրայ, այս մոլուցքին դիմաց: Եթէ մեհեմակեան գիրքը վերապրէր, պիտի վերապրէր հալածանքի վայրէն դուրս, նակատագրի ուժով: Արդ Դանիէլեան նշանագրերը եկան դուրսէն, անյայտ անցեալով ու Հայոց անունով: Անյայտութեան ծոցէն ու հալածանքին կեղծոններէն հեռու մէկ վայրէն դուրս կու գայ գիրքը, «յանկարծ ուրեմն» եւ «վաղնչուց գրեալ» եւ «թաղ-

եալ եւ յարուցեալ»: Ու այս Դանիէլեան անժանօթ նշանագրերը իսկոյն կ'որդեգրուին Հայերուն կողմէ: Կը նանչցուին ու կ'ընդունուին որպէս հայկական: Ինչո՞ւ. որովհետեւ Հայը կը նանչնար զանոնք, *գիտէր* թէ նախապէս կային:

Մեհեմեդական գիրերուն յաւէտ անհետացումն ու Դանիէլեան նշանագրերուն յանկարծուստ յայտնուումը՝ նոյն իրողութեան երկու տարբեր երեսները կը ներկայացնեն:

*

Այժմ լսենք հետեւեալ առարկութիւնը. — «Այդ մեհեմեդական գրականութենէն ոչինչ չէ հասած մեզի, ո՛չ գիրով, ո՛չ լեզուով: Ոչինչ: Եթէ մեհեմեդագրութիւն մը գոյութիւն ունեցած ըլլար մեզ մօտ, անկէ գէթ պատահիկ մը վերապրած պիտի ըլլար: Միայն օտար արձանագրութիւններուն մեզի հասնիլը՝ կը փաստէ. թէ մեհեմեդական գիր ու գրական գոյութիւն չէ ունեցած մեզ մօտ»:

Մինչեւ օրս, Հայաստանի ո՛չ մէկ քարին վրայ պարսկական արձանագրութիւն կամ պատահիկ չէ հասած: Պե՞տք է հետեւցնել, թէ պարսկերէնը չէր գործածուեր Հայաստանի մէջ, հակառակ Խորենացիի եւ օտարներու վկայութեան:

Հայաստանի մեհեմեդներէն շատեր չեն վերապրած այսօր, ո՛չ միայն մեր՝ 20-րդ դարի մարդերուս համար, այլ շատ աւելի վաղ ժամանակներուն մէջ, օրինակ՝ Մեսրոպի շրջանին իսկ: Եթէ մեհեմեդներ անհետացան քարտէսէն, մեհեմեդագրերը ի՞նչպէս վերապրէին: Անոնց քանդումին մոլեգնութեան վկայ են Ագաթանգեղոսի սոյն տողերը (գորս յիշողութեամբ կը մէջբերեմ). «Եւ, այնչափ կորոյս, զի յետ այսորիկ ոչինչ ոք յայսմ տեղուջ նշմարս կարէր գտանել. ո՛չ քարի եւ ո՛չ փայտի, ո՛չ ոսկւոյ եւ ո՛չ արծաթոյ: Եւ ոչ բնաւ երեւէր թէ լեալ ինչ իցէ անդ»: Կարծե՛ք հող երկիզելու պատերազմ մղուած էր անոնց դէմ: Երբ հեթանոսական պաշտամունքը բնաջնջուեցաւ, պաշտամունքի գիրն ալ բնաջնջուեցաւ:

Բանի մը այժմեան չգոյութիւնը փաստ չէ հարկադրաբար անոր բացարձակ չգոյութեան: Ծառ մը որ խլուած է իր տեղէն, իր գոյութիւնը կը փաստէ իր բաց թողած պարապու-

թեամբ:

Հայաստանի մէջ մեհենական գիրքերու բացակայութիւնը, երբ ստոյգ գիտեմք թէ անոնք կային, միայն դիտումնաւոր բացակայութիւն կրնայ ըլլալ: Այս բացակայութեան պատճառը կա՛մ մեհենական գիրքի չգոյութիւնն էր եւ կա՛մ անոր դէմ հայածանք մը: Գիտեմք, թէ հայ մեհենագրութիւն կար: Գիտեմք նաեւ թէ եղաւ հայածանք:

ՄԵՀԵՆԱԳՐԵՐՈՒ ԼԵԶՈՒՆ ԱԼ ՀԱՅԵՐԷՆ ԷՐ

Մեհենական գիրքը՝ պաշտամունքի գիրքը էին: Անոնք կը ծառայէին մանաւանդ պաշտամունքը փոխանցելու ժողովուրդին, որպէս պաշտամունքի հաղորդիչ միջոց:

Մեհենական այդ գրականութեան լեզուն ո՛չ ասորերէն էր — քանի որ Բարդաժան գայն ասորերէնի թարգմանեց —, ո՛չ ալ յունարէն էր, քանի որ հետագային յունարէնի թարգմանուեցաւ, ինչպէս վկայեց Խորենացին:

Ժողովուրդի մը պաշտամունքը կատարուելու է ժողովուրդին լեզուով, հասկնալի ըլլալու համար այդ ժողովուրդին կողմէ: Հայ հեթանոսական պաշտամունքն ալ հայ ժողովուրդին կողմէ հասկնալի ըլլալու համար՝ հայերէն լեզուով կատարուելու էր: Հետեւաբար մեհենագրութեան ո՛չ միայն գիրք, այլ նաեւ լեզուն հայերէն էր: Այս պատճառով, Տրդատ արքան երբ ուզեց հայ ժողովուրդը քրիստոնեայ դարձնել, այդ պաշտամունքին գիրքն ու գրականութիւնը քանդեց: Եթէ այդ գիրքն ու գրականութիւնը հայերէն չըլլային, թերեւս վերապրած ըլլային:

Թէ՛ Ագաթանգեղոսի թէ՛ Բարդաժանի նկարագրած վայրերը մեհենական կեդրոններ էին: Անոնց բոլորը նոյն հայ ժողովուրդին պաշտամունքին կը ծառայէին, ուստի ունենալու էին այդ ժողովուրդին լեզուն. Հայերէնը:

Հայ հեթանոսական պաշտամունքի լեզուն հայ ըլլալը այնքան բնական է, որ հակառակորդները կարիքն ունին հակառակը փաստելու:

• Բայց ահա տրամաբանական առարկութիւն մը. — «Եթէ քրմական մեհենագրութեան լեզուն Հայերէն էր, ասո-

րի Բարդաժանը ինչպէ՞ս կրցաւ գայն կարդալ ու հասկնալ»:

Բարդաժան ի՞նչպէս կրցաւ հայ մեհենագրերը *կարդալ*: Բարդաժան զանոնք կարդաց, որովհետեւ այդ մեհենագրերը «ուրիշ դպրութիւններէ» առնուած էին: Ու Բարդաժան տեղեակ էր այդ դպրութիւններուն: Բարդաժանի օրերուն, հայ մեհենագրերը կրնային միայն Հայոց յատուկ չըլլալ: Հապա Դանիէլ ասորին ի՞նչպէս կարդաց իր հայ նշանագրերը:

Հայագիտութիւնը բաւականին ընդհանրացած երեւոյթ էր ասորի կղերականին մօտ, այդ շրջանին: Դանիէլ ասորին եւս հայերէն գիտնալու էր իր նշանագրերը հայերէն լեզուին «յարմարցնելու» համար, ինչպէս վկայեց Խորենացին: Այլուստ Բարդաժան ասորի ֆարոգիչը ի՞նչպէս պիտի կարենար Հայոց մօտ ֆրիստոնէութիւն ֆարոգել, առանց անոնց լեզուն գիտնալու:

Թէ՛ ասորի Բարդաժանի եւ թէ՛ Դանիէլ ասորիի մօտ նշանագրեր կարդալու կարողութիւնը յաւելեալ փաստ մը կրնայ ըլլալ, թէ Բարդաժան ու Դանիէլ նոյն մեհենագրերը կարդացին. երկուքին կարդացած նշանագրերը կը նոյնանան:

ՀԱՐՑԱԴՐՈՒՄՆԵՐ, ՍՊԱՍԵԼՈՎ ՊԱՏՄԱԿԱՆ ՓԱՍՏԵՐՈՒ

Ա.) ՈՐՈ՛ՆՔ ԷԻՆ ԱՅԼՈՑ ԴՊՐՈՒԹԵԱՆՑ ՏԷՐԵՐԸ

Այս հարցումին պատասխանը կախում ունի պատմաբաններէն եւ լեզուագէտներէն: Եթէ լեզուաբանները ըսեն, թէ Դանիէլեան նշանագրերը կը պատկանէին յունական խումբի անձայնաւոր շրջանին կամ հիւսոսեան այրութեան կամ տուեալ լեզուախումբի մը, պէտք է եզրակացնել, թէ Հայերս զանոնք փոխ առած էինք այդ նախա-յունական կամ հիւսոսական անցեալէն, կամ յուսաբանութեան կարօտ ուրիշ իրողութենէ մը:

Այդ նշանագրերը միայն Հայոց յատուկ չըլլալով, ուրիշներ եւս կրնան գործածած ըլլալ զանոնք Հայերէս առաջ կամ Հայերուս հետ, որպէս նոյն հողամասի կամ մշակոյթի վաղ շրջանի հասարակաց գրչութիւն: Ամէն պարագային, միւս ազգերը լքած էին զանոնք, Հայերը շարունակած էին առանձինն գործածել, ու այդպէս՝ սոյն նշանագրերը Հայոց անունով ծանօթացնել յաջորդ պատմագիրներուն:

Խորեմացի կը բնորոշէ զանոնք որպէս «զվաղնջուց նշանագիրս տառից»: Կը կոչէ նաեւ «մուրացածոյ գծագրութիւն»: Այս մուրացածոյութիւնը կը վերաբերի ոչ թէ լեզուին, այլ «գծագրութեան», այսինքն՝ գիրերու ձեւերուն: Մուրացածոյ նախատական բացատրութիւն չէ, անիկա համապատասխան է Կորիւնի «այլոց դպրութեանց» բացատրութեան: Կը նշանակէ օտարամոյժ: Մուրացածոյ է նաեւ որովհետեւ Խորեմացին որոշ դեր մը կը վերագրէ Դանիէլ ասորիին՝ հայ գիրերուն սաղմնաւորման նկատմամբ:

Փարպեցիին եւս ունի համանման բառ մը, բայց կ'ակնարկէ ասորական լեզուին գործածութեան, հայ եկեղեցիներէն ներս: Նոյն բառը կը կրկնէ հոն ուր Սահակ, Աստուածաշունչը հայերէնի թարգմանելով, Հայ ժողովուրդը կ'ազատէր «յանօգուտ մուրացածողաբանութենէ»:

Բ.) ԴԱՆԻԷԼԵԱՆ ՆՇԱՆԱԳՐԵՐԸ

ԻՆՉՊԷՍ ԳՏՆՈՒԵՑԱՆ ԴԱՆԻԷԼԻՆ ՄՕՏ

Ասորի եկեղեցականութեան շահագրգռութիւնը Հայոց հանդէպ շատ վաղուց է, աւելի կանուխ քան ասորիներուն գործակցութիւնը Ս. Գրիգորի հետ, Հայաստանի լուսաւորման գծով: Ասորի եկեղեցիին Ս. Գրիգորէն առաջ փորձած է ֆրիստոնէութիւնը ներմուծել Հայաստան, հատուածաբար:

Այդ եկեղեցականներէն մին էր Խորեմացիի յիշատակած Բարդաճանը, որ ուզեց իր հերձուածողական ֆրիստոնէութիւնը տարածել Հայաստանէն ներս, կ'ըսէ Խորեմացիին: Բարդաճան ասորին ծանօթ ըլլալու էր հայերէն լեզուին: Ծանօթ ըլլալու էր նաեւ մեհեմեդական գրչագրութեան, քանի որ կարդաց Անի ամրոցի մեհեմեդագրերը:

• Ուսկի՞ց ունէր այդ մեհենական գիրերու ընթերցման գաղտնիքը: Ո՞ւր սորված էր. Եղեսիա՞, Միշագե՞տի:

Երբ Գրիգոր Լուսաւորիչ ֆուրմերուն ըմբոստութիւնը նզովել էտի անոնց զաւակները ֆրիստոնեայ դարձուց, անոնցմէ մաս մը յանձնեց ասորի վարժապետներու, Եղեսիա: Այդ ֆրմագարմ պատանիներուն մէջ կային անձեր, որոնք նախապէս վարժուած էին մեհենագրութեան ու ֆրմական դպրութեան, մինչդեռ հեթանոս էին: Այդ ասորի գիտնական վարժապետներուն համար բնական հետաֆրքութիւն մըն էր ֆուրմերու որբացած այս զաւակներէն ֆաղել գաղտնիքը մեհենական նշանագրերուն ու անոնց ընթերցումի բանալին արձանագրուած պահել Եղեսիոյ դիւաններուն մէջ:

Հոն էր որ Դանիէլ ասորի եպիսկոպոսը, տարիներ ետի, անոնց պիտի հանդիպէր, դիւանին մէջ արձանագրուած «հայկական նշանագրեր» տիտղոսին տակ: Ինք եւս գուցէ զանոնք արտագրած էր իր մօտ, իր գիւղին մէջ, գիտնալով որ անոնք հայկական ծագում ունէին, նաեւ տեղեակ ըլլալով որ Հայերը հայ գիրերու չգոյութենէն կը տառապէին:

Ասորի եկեղեցին, Լուսաւորչի օրերուն, չուներ այդ հեթանոսական գիրերուն հանդէպ Հայոց նորադարձիկ խորշանքը, այլ ընդհակառակն՝ գիտական հետաֆրքութիւն: Ասորին երկար ժամանակէ ի վեր ֆրիստոնէացած էր, ուստի կրնար գուտ գիտական աչքով եւ ո՛չ թէ նորադարձի մոլեռանդ հայեացքով նայիլ հեթանոս մեհենագրութեան:

Տարիներ ետի, Ս. Մեսրոպ նոյն պայժառ հետաֆրքութեամբ մօտեցաւ անոնց, բայց այս անգամ, եկեղեցական ու ֆաղաֆական տուեալները ֆոխուած ըլլալով, բախեցաւ մոլեռանդ ասորիներու հակառակութեան:

**Գ.) ԻՆՉՈՒ ԿՈՐԻԻՆ ԾԱԾԿԱԲԱՆՈՒԹԻՒՆ ԿԸ
ԳՈՐԾԱԾԷ ԳԱՆԻԷԼԵԱՆ ՆՇԱՆԱԳՐԵՐՈՒՆ
ԱՆՑԵԱԼԻՆ ՄԱՍԻՆ**

Հայ մատենագիրներուն զգուշաւոր արտայայտութիւնները Դանիէլեան նշանագրերուն անցեալին հանդէպ հետեւանքն են ասորական մոլեգնութեան: Կորիւնի «յայլոց դպրութեանց» եւ ուրիշ նման ծածկարանութեամբ ըսուած

նախադասութիւնները կ'ուզէին թափցնել Դանիէլեան նշանագրերուն հեթանոսական ծագումը:

Պատճառը՝ Մեսրոպի եւ Կորիւնի օրերուն Հայաստանի մէջ ասորական կուսակցութեան հակա-յոյն եւ ոխերիմ գերակայութիւնն էր, որուն շնորհիւ Լուսաւորչի Աթոռին վրայ ասորի կաթողիկոսներ կը բազմէին: Պատճառը՝ Արեւմուտքի ազդեցութիւնը Հայաստանէն կտրելն էր, որուն ակնարկած է Մ. Արեղեան, մեկնաբանելով Կորիւնի «Վարդ Մաշթոցի» երկը:

Ասորական Եկեղեցին օժանդակած էր մեր քրիստոնէացումի առաջնութեան եւ այս հանգամանքով՝ կը ձգտէր պահպանել իր կնիքահայրութեան իրաւունքը հայ նորադարձերու վրայ: Մեսրոպի ու իր աշակերտներուն դէպի Արեւմուտք ձգտումները, Հայ Եկեղեցւոյ ներքին ձեռքազատումի բոլոր փորձերը՝ Ասորիներուն կողմէ Պարսից իշխանութեան կը ներկայացուէին որպէս հետտութիւն պարսիկ իշխանութեան դէմ: Իսկ միւս եկեղեցական ատեաններու առջեւ՝ մեր արարքները կ'որակուէին որպէս դարձ մը դէպի հեթանոսութիւն, մանաւանդ որ հայ արքունիքի կարգ մը արքաներ ու արքայորդիներ, իրենց յոռի վարքով, առիթ կու տային նման ամբաստանութեան:

Այս պայմաններուն մէջ, Դանիէլեան նշանագրերուն մեհեմակական ծագումը՝ խոցելի կէտ մըն էր Մեսրոպի ու իր հաւատարիմներուն ինքնապաշտպանութեան համար: Որպէսզի այս խոցելի կէտը ծածկեն, Մեսրոպ ու իր աշակերտները հարկադրուեցան շուրջ մէջ պահել անոնց հեթանոսական արմատները, եւ ասորական յարձակումին դէմ ասորի մը գործածել, Դանիէլ ասոր եպիսկոպոսի անձը փառաբանել ու կատարած դերը աւելիով պանծացնել հայ գիրերու գիւտին առընչութեամբ: Մեսրոպի աշակերտները Դանիէլեան հեթանոս նշանագրերը երեւան հանելու Մեսրոպի «յանցանք»ը բեռցուցին այդ «ազնուական եւ բարեպաշտ» ասորիին ուսերուն վրայ:

Նոյն մտահոգութեամբ, Կորիւն թեթեւակի կ'անցնի Հայ Գիրերու գիւտին պարագաներուն վրայէն ու կը նախընտրէ շեշտել այդ գիւտին ընձեռած եւ ընձեռելիք մանաւանդ հոգեւոր բարիքները:

Խորենացին, նաև Փարպեցին, երկուքն ալ հալած-
ւած՝ իրենց ժամանակի ասորաւեր հատուածին կողմէ, իրենք
եւս հարկադրուեցան գործածել ծածկաբանութիւններ, խօսիլ
«վաղնչական ժամանակներէ» վերապրած նշանագրերու մա-
սին, «մուրացածոյ գիրքերու» մասին, ու նմանապէս պատ-
ւաբեր եւ գործօն դեր վերագրել ասորի Դանիէլ «սուրբ»
եպիսկոպոսին:

Դ.) ՀԱՅ ՔՐԻՍՏՈՆԷԱՅՈՒՄԻ ՀԱՅԿԱԿԱՆ ՄՈՒՆԻՑՔԸ

Ուրիշ բազմաթիւ ազգերու մէջ՝ Քրիստոնէութիւնը
մուտք գործեց, գանազան դարերու ընթացքին: Բայց անոնց
քրիստոնէացումը՝ իրենց մշակոյթին բնաջնջում չպատեա-
նեց որքան մեզ մօտ: Ինչո՞ւ Քրիստոնէութեան մուտքը մեզ
մօտ՝ այսօր արմատական բնաջնջումի կերպարանք ստա-
ցաւ:

— Միւս ազգերուն մօտ, Քրիստոնէութիւնը առաջին
օրէն պետական կրօն չդարձաւ: Ո՛չ ալ պարտադրուեցաւ պե-
տական գէնքի ուժով:

— Միւս ազգերուն հողային տարածութիւնը աւելի
ընդարձակ ըլլալով՝ իրենց քրիստոնէացումի թուականին,
նոր կրօնը չհրկիզեց միակուլ՝ հեթանոսութեան ստեղծա-
գործութիւնները:

— Միւս ազգերուն մօտ, գիրն ու գրականութիւնը քիչ
թէ շատ կտրած անցած էին իրենց երկրին սահմանները: Եթէ
իսկ իրենց արտադրած մշակոյթը ջնջուէր իրենց սահմաննե-
րուն մէջ, պիտի վերապրէր իրենց սահմաններէն դուրս:

— Միւս ազգերուն հեթանոսութիւնը արտադրած էր
աւելի ընդարձակ գրականութիւն, մինչ մերը՝ միայն մեհե-
նական էր, ժողովրդական անգիր բանահիւսութեան կողքին,
որ նմանապէս կորաւ:

Մենք ունէինք նշանագրերու երկուութիւն. մին՝ ար-
քունական, միւսը՝ մեհենական: Արքունական նշանագրերը
օտար գրականութիւն կ'արտադրէին: Իսկ մեհենական նշա-
նագրերը կ'արձանագրէին հայերէն լեզու մը, որ գուցէ տա-
կալին չէր ընդհանրացած՝ հայկական գանազան բարբառնե-

րուն պատճառով եւ մշակած մոգական գրականութեան հետեւանքով: Այս ամէնը աւելի կողմացուց ու սահմանափակեց մեհենական գիրերուն գործածութիւնը: Ան կը պարունակէր քրմական գրականութիւն: Նոյնիսկ Բարդաճանի յիշատակած «Գործք Բագաւորաց»ի քաղաքական դէպքերը պաշտամունքային լեզուով շարադրուած էին, ինչպէս ստորական ու բարեխոնական արժուանքի աղիւսները:

— Միւս ազգերուն մօտ, քրիստոնէութիւնը որդեգրեց ու պահպանեց հեթանոսական նոյն նշանագրերը: Մեզ մօտ, նշանագրերը նոյնացան հեթանոսութեան հետ: Հաւատալիքին գոհ գնաց նաեւ գիրը ու երկուքը միատեղ ջնջուեցան:

Հարիր տարի ետք միայն՝ քրիստոնէութիւնը զգաց իր գործած սխալը ու կարծեց սխալը դարմանել Դանիէլեան նշանագրերուն որդեգրումով:

Յաջորդ յօդուածով՝ պիտի փորձենք ցոյց տալ, թէ Դանիէլեան նշանագրերը ներկայիս գոյութիւն ունին մեր Մեսրոպեան Այբուբենին մէջ:

ԱՆԴՐԱՆԻԿ ՎՐԴ. ԿՌԱՆԵԱՆ

Պէյրուք, 25 Օգոստոս, 1989

PROBING BACK INTO THE ORIGINS OF THE ARMENIAN ALPHABET

Rev. Fr. Antranik Granian

The purpose of this paper is to examine the alphabet which the Syrian bishop Daniel had been keeping with him and later transmitted to St. Mesrob, the inventor of the Armenian alphabet.

The author starts by observing that ever since it first appeared on the scene of history, this alphabet was acknowledged as and specifically termed «The Armenian alphabet» according to reports by Armenian historians of the 5th and 6th centuries: Korioun, Lazarus of Parbe and Moses of Khoren.

Next, the author tries to clarify the origin of this terminology. On the bases of text analysis, he concludes that Armenians were not the inventors but only the users of this alphabet. These mysterious scripts had been invented by others, then were abandoned and then adopted by the Armenians, exclusively. Then again, they were in turn abandoned by the Armenians in bygone times.

In order to locate, within Armenian history, the precise periods of use and disuse of this alphabet, the author proceeds by exclusion. In pagan Armenia, two cultural focal centers co-existed : the royal palace and the pagan temples. Since the members of the royal court were known to use the script and speech of Greece or Persia, it follows that the «Armenian alphabet» could not belong but to the pagan cult.

The second disappearance of this alphabet at the time of St. Mesrob is explicable by the fierce persecution launched against Armenian paganism by King Tiridat and St. Gregory the Illuminator. Its reappearance in the hands of Bishop Daniel is explained by the fact that the young children of pagan priests, which were harbored by St. Gregory then given a home and education in Christian centers at Edessa and elsewhere outside Armenia, were in possession of this alphabet. The Syrian scholars promptly kept it in their archives, wherefrom the Syrian bishop unearthed it, transcribed it as well as deciphering its code, and later transmitted both to St. Mesrob.

This pagan origin could explain the silence and embarrassment observed by historians of that period, concerning the details of this mysterious alphabet.

In a forthcoming paper, the author will assert how this pagan alphabet was adopted by St. Mesrob and kept presently in the Armenian alphabet.
